رەهەندەکانی رەخنەی بونیاتگەریی لە گەشەسەندنەوە بەرەو لاوازبوون … سۆران محەمەد

تیۆری ڕەخنەیی:

رەهەندەکانی رەخنەی بونیاتگەریی
Structuralism
لە گەشەسەندنەوە بەرەو لاوازبوون..
سۆران محەمەد

بونیاتگەریی ئەو بزووتنەوە فەلسەفی و زانستی و ئەدەبییە رەخنەییە بوو لە شەستەکانی سەدەی رابردوودا لە فەرەنسا دروست بوو، ئەم بزووتنەوەیە درێژ دەبێتەوە بۆ ناو زانستی مرۆڤ (ئەنترۆپۆلۆژی)و رەخنەی ئەدەبی و شیکاریی دەروونی و بیردۆزە مەعریفی و تیۆری مارکسیی و بونیاتە زمانەوانییەکان …
لە پێشڕەوانی ئەم بزوتنەوەیە: رۆلان بارت، جیرار جینیت، جۆن کۆهین، تۆدۆرۆف…
رەوتی رەخنەی ئەدەبی بونیاتگەریی تەماشای هەر کارێکی وێژەیی دەکات وەك کۆمەڵێك رەگەز و یەکە، و دەستنیشانی بەهاکەی لە ڕێگەی پەیوەندییەکانەوە دەبێت کە هەر ئاستێك لەکارەکە بە ئاستەکانی ترەوە دەبەستێتەوە.

بونیاتگەریی تەماشای دەقە ئەدەبییەکان دەکات وەکو یەکەیەکی زمانەوانی سەربەخۆ، بە جۆرێك هەڵدەستێت بە لێکدانەوەی دەقەکان لە ڕێی زاراوەو رستەو پێکهاتەو خوازەو وێنە شیعرییەکانەوە، لەم رەخنەیەدا لایەنە مێژوویی و کۆمەڵگاو ئایدۆلۆژیاو دانەرو…. بە هێند ناگیرێت، لە لایەکی ترەوە هەڵناستێت بە بڕیاردان بەسەر کاری ئەدەبیدا بە باشەو بە خراپە، بەڵکو شیکاری بونیاتی دەق دەکات لە ڕێی خستنەرووی رەگەزەکان کە دەق پێکدێنن، بەو مانایەی تەماشاکردنی زمانەکەی و چۆنییەتی بونیاتنانی رستەو ڕێکخستن و بیرۆکەکان، بۆیە ئەم رەخنەیە گرنگی بە کرۆکی کاری داهێنەرانەی ئەدەبی دەدات.

واتا تەماشکردن و بگرە ڕێچوون بە نەخشەی ناوەکی کارە ئەدەبییەکاندا، واتا بەدواداچوونی ئەو رەگەزە سەرەکییانەی هەر دەقێك لە خۆی دەگرێت، وەکو سیمبوڵ و ئاماژەکان، بە جۆرێک هەر رەگەزێك شوین رەگەزێکی تر دەکەوێت.

رۆلان بارت کە یەکێکە لە دامەزرێنەرانی ئەم رەوتە سەبارەت مامەڵە لەگەڵ دەقی ئەدەبیدا دەڵێت (ئەوە زمانە کە دەئاخفێت نەك نووسەر) بۆیە گرنگییەکی زیاد دەدەن بە زمان بەوەی بناغەی کاری ئەدەبییە. ئاوهاش بونیاتگەریی لەسەر دوو کۆڵەکەی سەرەکی بونیاتنرا. کە ئەوانیش یەکەم: ئەدەب دەقێکی مادی پاڵفتەیەو بەسەر خۆیدا داخراوە، دووەم: زمان دەئاخفێت نەك نووسەر.
قوتابخانەی فۆرمالیستی رووسەکان (1915-1930) کاریگەرییەکی زۆریان هەبوو بەسەر دامەزراندن و پەرەدان بە رەخنەی بونیاتگەریی، فۆرمالیستەکان هەوڵی گرنگی خوێندنەوەی دەقەکانیان دەدا لە ناوەوە، چونکە وێژە لای ئەوان دادەنرێت بە سیستەمی زمان، کە ئاماژەکان(سیمۆلۆژیا) لە خۆ دەگرێت بۆ {رەنگردنی واقیع، نەك وەك رەنگدانەوەی راقیع بێت}، بۆیە پەیوەندی ئەدەبیان پچڕی بە ئایدۆلۆژیا و فەلسەفەو کۆمەڵگاو مێژووەوە.
جاکوبسن کە یەکێکە لە کۆڵەکەکانی فۆرمالیستەکان پێی وایە کە : شیعر دەبێت رزگار بکرێت لە هەموو ئاراستە دەرەکییەکانی وەك فەلسەفی و هزریی وئاکاریی و… تەنانەت وای دەبینێت کاری ئەدەبی : ناخی دانەرەکەشی جێدەهێڵێت و سەربەخۆیی تەواو لە خودی خۆیدا وەدەستدێنیت.
رەخنەی بونیاتگەریی لەوەدا کارێکی وەسفییە بۆ بەرهەمە ئەدەبییەکان؛ پشت بە دوو هەنگاوی گرنگ دەبەستێت، یەکەم: هەڵوەشاندن و دووەمیش بونیاتنانەوە، وەك چۆن راستەوخۆ بایەخ بە ناوەڕۆك نادەن ، بەڵکو گرنگی و بایەخیان بۆ شێوەی ناوەڕۆکەکانێو هەروەها بونیات و رەگەزەکانییەتیێ کە دەبێتە هۆی پێکهێنانی شێوازی دەق، بە لەخۆگرتنی رووەکانی جیاوازی و وێکچوونەکانییەوە.

بەمجۆرە بونیاتگەریی ئامانجی ئەوەیە سیستەمی دەق کەشف بکات، بەو مانایەی بونیاتی سەرەکی دەق ، بۆیە رەفزی ئەوە دەکەن ئەرکەکەیان لەوەدا چڕ بکەنەوە کە ئەرکی کۆمەڵایەتی دەق باس بکەن و لەو خولگەیەدا بسوڕێنەوە. ئەمەش وایان لێدەکات بگەنە ئەو قەناعەتەی کە کرۆکی کاری وێژەیی شیکارییە نەك ڕاستکردنەوەو گوتنی باشەو خراپە و بڕیاردان بەسەریدا، بەڵکو زیاتر کاریان لەو خاڵەدا چڕ دەبێتەوە کە لە چۆنیەتی پێکهاتەی کاری ئەدەبی بدوێن.

ئەو ئاستانەش کە ڕەخنەی بونیاتگەریی بە مەیدانی کاری خۆی دەزانێت لە هەر دەقێکدا ئا لەم خاڵانە پێکدێت:

1- ئاستەکانی دەنگ: لێکۆڵینەوەی پیت و وشەکان و رەمزو پێکهاتە مۆسیقیەکانە، لە رووی سەرواو دەنگ و ئاوازەوە.

2- ئاستەکانی سینتاکس و گۆڕینی یەکە ڕێزمانییە کان و کاریان لە رووی پێکهاتەی زمانی و ئەدەبییەوە (زانستی صرف)

3- ئاستەکانی فەرهەنگی: لیکۆڵینەوە لەسەر وشەکان دەکات بۆ زانینی تایبەتمەندییە هەستەکی و داماڵراو (ئەبستراکت) و زیندەگیی و ئاستی شێوەکانیان، بەو مانایەی لێکۆڵینەوە لە دەلالەتی وشەکانی ناو زمان.

4- ئاستی ڕێزمان (نەحو): دیراسەی دانان و ڕێکخستنی رستەکان و چۆنیەتی پێکهاتنیان دەکات و هەروا تایبەتمەندییە دەلالی و ئیستاتیکییەکان، بەو مانایەی کار لەسەر بەدواداچوونی دروستکردنی رستەکان دەکات، وەك ئەوەی ئایا رستەی ناوە، یان رستەی فەرمانی ، یان کۆلکە ڕستە….هتد

5- ئاستەکانی گوتار: شیکاریی پێکهاتە درێژەکانی رستە؛ بۆ زانینی تایبەتمەندییە سەرەکی و لاوەکییەکان.

6- ئاستەکانی ئاماژەکان: سەرقاڵی شیکاریی مانا راستەوخۆو ناراستەوخۆکان و وێنەشیعرییەکان، کە پەیوەندن بە ڕێساکانی دەرەوەی سنووری زمان، وەك ئەوانەی پەیوەندن بە زانستەکانی دەروون و کۆمەڵایەتی و کاریگەرییان لەسەر ئاستەکانی ئەدەب و شیعر.

7- ئاستەکانی هێما(سیمبوڵ): لەم ئاستەدا هەموو ئاستەکانی پێشوو کاری دالێکی نوێ دەبینن و کە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی مەدلولێکی ئەدەبی نوێ، ئەمەش سەردەکێشێت بۆ مانایەکی نوێ یان مانای دووەم، ئەمەشە ناونراوە بە (زمان لە ماو زماندا).

هایدگەر دەڵێت: (وشەکان هیچ نین جگە لە رەمز، نوێنەرایەتی دۆخی دەرەکی دەکەن، بۆیە نابێت لە شیکاریی زمانی شیعردا بە دوای هەڵبژاردنی وشەو وێنەو و ئیقاعەکاندا بگەڕێین، بەڵکو دەبێت لە چۆنیەتییان بکۆڵینەوە بەوەی چۆن ڕۆڵ دەبینن و شتەکان دەخەنە روو). لێرەوەیە ئەو تێگەشتنەمان بۆ دروست دەبێت کە شیکاریی بونیاتی دەق دوو رووی هەیە؛ (شێوەی دەنگ و شێوەی ئاماژەکان)،

شێوەی ئاماژەکان بریتین لە شێوەی ماناکان و دەلالەتەکان، کە ئەوانیش بونیاتی خۆیان هەیە. هەندێکیش ئەو رایەیان هەیە کە بونیاتی مانای شیعر لە ناو کرۆکی وێنەکانەوە لە دایك دەبن.
هەروەها دوالیزمەکان چەقێکی بنەڕەتی شیکاریی رەخنەی بونیاتگەرین بۆ دەقەکان، بە مەبەستی گەشتنە بونیاتێکی پتەوی دەق، چونکە ناتوانین بگەینە حەقیقەتی ناسینی شتەکان لە ڕێی ناسینی تایبەتمەندی سەرەکی شتەکانەوە، بەڵکو ئەمە لە ناسینەوەی دژەکاندا دێتە دی، بەوەی وشە تەنیا لە خودی خۆیدا هەڵگری مانا نییە، بە ڵکو ماناکەی لە بوونی دژەکەیدا تەواو دێتە دی.

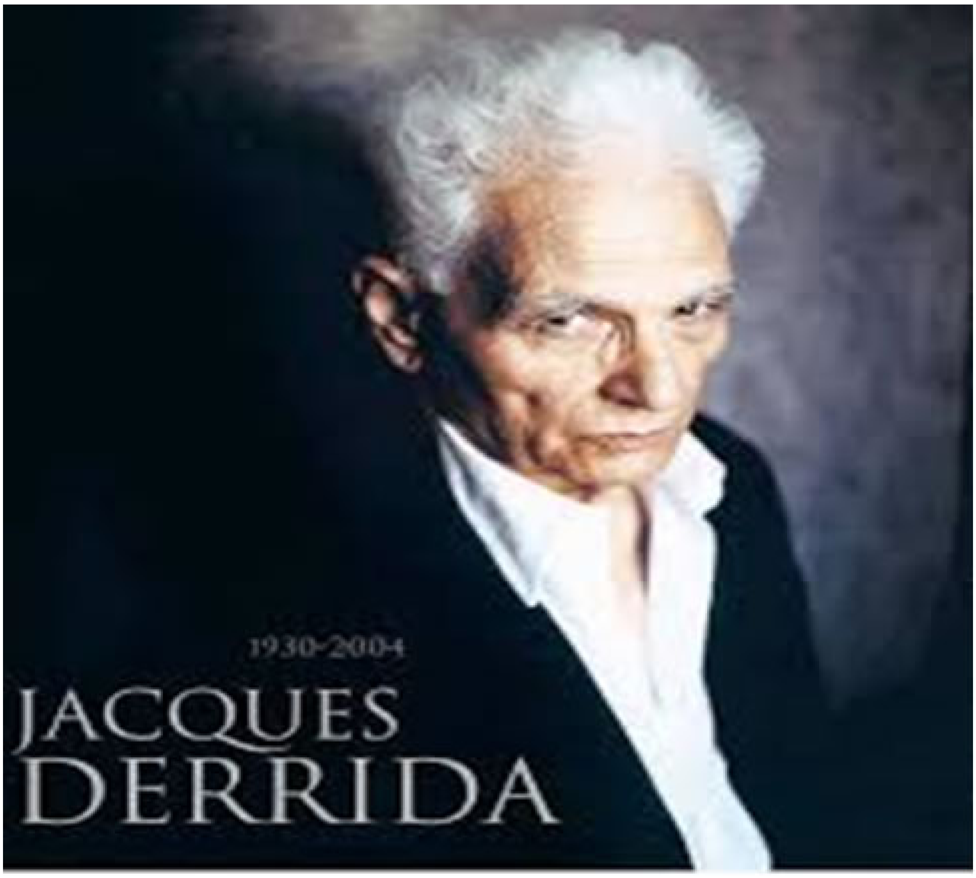

ئەمەش بوو وای لە سۆسێر کرد تەمشای زمان بکات وەك ئەوەی سیستەمی جیاوازیەکانە، هەر لەم تێڕوانینەوەش بونیاتگەریی دەستبەکار بوو، ئاوهاش تەماشای گێتی دەکەن وەك (کۆمەڵێك دوالیزم و تێهەڵکێش و بەرابەر، کە تۆڕی پەیوەندییەکان کەشف دەکات، و پاشتریش پۆلێنیان دەکات بۆ دوالیزمەکان).
لیڤی شتراوس لەم رونگەیەوە بوو تەماشای ئەفسانەکانی دەکرد وەك دووانەی دژ و تەواوکار لە هەمان کاتدا، لەم دیدەوەیە بونیاتگەراکان شیکاری بونیاتی کاری ئەدەبی دەکەن بە دابەش کردنی بۆ یەکەی دوالیزمەکان، پاشتر بۆ دووانە هاودژ و هاویەکەکان جیادەکرێنەوە لە پێناوی هێنانەدی خوێندنەوەیەکی تازەدا.

بۆ روونکردنەوەی زیاتر دەتوانین نموونەی دوالیزمەکان بهێنینەوە وەك : داخراو و کراوە، وەستاو و جوڵەدار، خودو بابەت، ئەرێن و نەرێ، ژیان و مردن، واقیع و خەیاڵ....هتد

ئەگەر باس لە کز بوونی رەوتی بونیاتگەریی بکەین ئەوا دەتوانین بڵێین کە بونیاتگەریی لە سەرەتای خۆپیشاندانە رادیکالەکانی قوتابیانی فەرنساوە ساڵی 1968 وردە وردە بەرەو داکشان چوو، بە هۆی ئەو رەخنانەی رووبەرووی دەبووەوە، وەك ئەوەی ناتوانین تەواو دەق دابڕین لە هەموو فاکتەرە دەرەکییەکان و خودی نووسەریش.

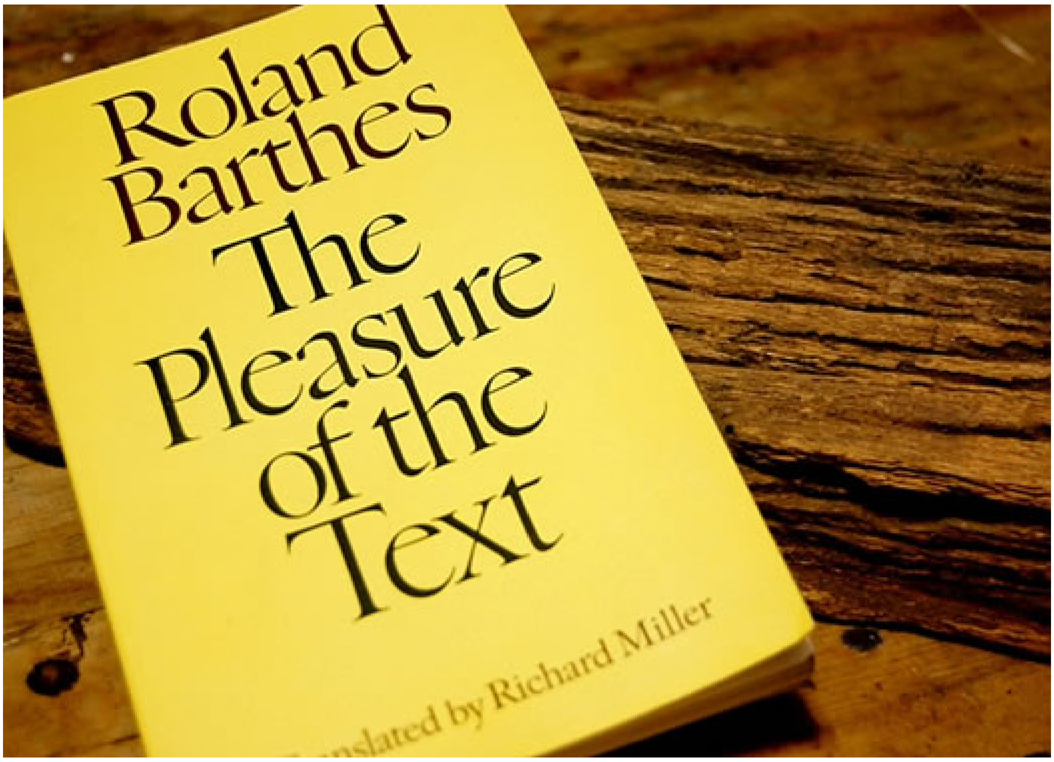

و لێرەوەش بونیاتگەراکان دەستیان کرد بە پێداچوونەوەی بۆچوونەکانیان و لەم ئاکامەشدا چەند رەوتێکی تر بەرپابوون وەك: شێوەیی، سیمائی، هەڵوەشانگەرایی، زمانییەکان کە ئەمەی دوایی دادەنرێت بە کۆڵەکەی سەرەکی هەر یەك لەم جوڵانەوە رەخنەییە ئەدەبیانەی دوایی.

لەسەرەتای حەفتاکانی سەدەی رابردووەوە بونیتگەریی بەرەو داڕمان چوو، ئیتر رەوتی (دوای بونیاتگەریی) لە فەرەنسا جێی گرتوە، کە هەر رۆلان بارت و ژاك دریدا لە پێشەوانی ئەم بزووتنەوەیەش بوون، ئیتر بارتیش لە بۆچوونی وتوێژکردن لە گرنگی دانەر لە دانانی دەقەوە بازیهەڵدا بۆ گرنگی خوێنەر لە هێنانەدی مانای نوێ و بێ کۆتا، بارت لە کتێبی (چێژی دەق) 1975 وای دادەنێت لە غیابی نووسەری دەقدا هەڕەشەیەکی بێ کۆتا دێتە ئاراوە بەڵام چێژ بەخش،

ئەم چێژەش لە توانادارێتی دەقەوە سەرچاوە دەگرێت بۆ یاریکردن بە ماناکان و هێنانە دی مانای جیاوازتر، بەڵام ئەمەش لێکدانەوەیەکی بێ سەرەوبەرەی بێ کۆت و سنوور ناگەیەنێت، بەڵکو هەڵوەشاندن و روخاندنە بەمەبەستی دامەزراندنەوەیەکی نوێ و خوێندنەوەیەکی تر، لێرەوەش خوێنەر هەڵدەستێت بە ڕۆڵی نووسینەوەی دەق، دەبێتە بەرهەمهێن نەك بەکاربەری دەق، ئەمەشە بنەڕەتی ڕێبازی هەڵوەشانگەرایی، کە دریدا پەرەی پێدا.

بەمجۆرە لە بیروڕای : مردنی دانەرو سیحری دال و دابڕانی دەق لە کارلێکەکان پاشگەزبوونەوەو جارێکی تر ڕۆڵیان پێدایەوەو بەڵکو لێکدانەوەو شیکاریە دەروونییەکانیشیان بۆ ئەدەب زیاد کرد، لەگەڵ پێشچاوگرتنی بیردۆزەکانی وەرگر و خوێندنەوەو لێکدانەوەکاندا (هێرمۆنتیکا).

ئەمە لە کاتێکدایە کە لە ڕاستیدا بونیاتگەریی یەکەم ڕێبازی رەخنەیی ئەدەبی نەبوو کە لەسەر بنەمای بونیاتی زمان دامەزرابێت، لەکاتێکدا قوتابخانەی (هونەر بۆ هونەر) بە پێشەوایەتی ئۆسکار وایڵدو کرۆتشە زۆر زووتر ئەمەیان راگەیاند بە چڕکردنەوەی بۆچوونەکانیان لە گرنگیدان بە ڕەهەندەکانی هونەر لە پێناوی هونەرێکی شایستەو بڵنددا.